

nak tartom a könyvet. Vannak kitűnő fejezetei (Béládi Miklós előszava, Bodnár György, Kenyeres Zoltán portréja Révairól, illetve Lukácsról), további jó részletei, noha a műegész még magától értetődően nem tudta elkerülni az úttöréssel járó botladozásokat. De bizzunk abban, hogy az ezt meghaladó kötet majd valóban tud rá építeni. (*Akadémiai.*)

VÖRÖS LÁSZLÓ

Agárdi Péter: Értékrend és kritika

FEJTŐ FERENC IRODALOMSZEMLÉLETE A 30-AS ÉVEKBEN

A haladó magyar irodalomszemlélet kiemelkedő — pálfordulása miatt sokáig alig emlegetett — alakja volt *Fejtő Ferenc* a harmincas években. Együttal a nagy esszéíró nemzedék — hasonló okból — elfeledett tagja. A felfedezésére, bemutatására és értékelésére vállalkozó *Agárdi Péter* munkája elsősorban kritikátörténeti indíttatású. Ez a megközelítés nem előzmények nélküli. 1976-ban monográfiának beillő tanulmányban tette közzé „adalékait” a két háború közötti marxista kritika József Attila-képéről (*A szocializmus mint költészet*). Fejtő Ferenc kritikus arcélét már itt felvázolta. Kibővített portréját — mostani könyve néhány részletét — bemutatta a Magyar Irodalomtudományi Intézetben létesült Szocialista Irodalomtörténeti Kutatások Munkaközösségében, ahol munkája osztatlan sikert aratott.

Agárdi Péter tehát majdnem tíz évig dolgozott köteté összeálló Fejtő Ferenc-tanulmányain. Anyaggyűjtése során a hazai baloldali sajtóból feldolgozta Fejtő Ferenc 265 írását. Természetesen elsősorban a folyóiratokban publikált művek kaptak helyet a függelékként közölt bibliográfiában. A napilapok közül a Népszavánál törekedett teljességre. A számbajöhető többi napilap — Újság, Magyar Hírlap, Est-lapok stb. — lényegében feltáratlan és nem valószínű, hogy az itt-ott lappangó írások lényegesen árnyalnák a Fejtő Ferenc 30-as évekbeli munkásságáról kialakított képet. Hiányzik viszont — s e hiányt a legjobban maga a szerző érzi — az „utódállamok” baloldali sajtójának a magyar irodalomtörténeti kutatómunka számára nehezen megközelíthető része; bár a kolozsvári Korunk és a Moravská Ostrava-i Magyar Nap Fejtő-közleményei így is megtalálhatók a bibliográfiában, illetve a kötetben. A monográfiához feldolgozott munkák — irodalomtörténeti, történettudományi és politikátörténeti értékelések, tanulmánykötetek és vitacikkek — száma eléri, netán meg is haladja Fejtő írásaiét, s így minden lehetőség adott, hogy Agárdi Péter a 30-as évekbeli baloldali kritika teljességét vizsgálva keresse Fejtő Ferenc helyét és munkássága értékrendjét.

Szintézisre törekedett tehát a szerző és — szerényebb mértékben — rám is e feladat hárul, amikor Agárdi könyvének főbb értékeire akarom felhívni a figyelmet. A tárgyalt korszak nem ismeretlen a kutatók előtt, akik legnagyobb költője, József Attila pályájának 1930 körül kezdődő, remekműveket érlelő szakaszát vizsgálják. A kötet olvasásakor — utólag jöttem rá — saját munkámhoz is bőségesen gyűjthettem adatokat, és hetvennél is több, sűrűn teleírt cédula várja, hogy recenziómba beépülhessen...

Agárdi Péter példák sokaságán át bemutatja, hogy milyen hiányos, helyenként a tényeknek sem megfelelő az a kép, melyet Fejtő Ferencről kapunk, ha az irodalomtörténeti kézikönyveket böngésszük. Legtárgyilagosaabb — bár túlságosan steril — *A magyar irodalom története 1945—1975* című kézikönyv IV. kötetében — *A határon túli magyar irodalom* — olvasható ismertetés: „*Fejtő Ferenc* (1909—) 1938-ban távozott Nyugatra; a Szép Szó szerkesztője

volt. Párizsban él, széles körű publicisztikai tevékenységet folytat, politikai tanulmányokat, esszéket közöl.” (Ez a bemutatás Agárdi Péter könyvének nyomdába adása után jelent meg.) Bővítjük ki az életrajzot, a könyv alapján. Fejtő Ferenc Nagykanizsán született, zsidó polgári családban. Édesanyja révén gyermekkorát Zágrábban töltötte; a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemen kezdte meg egyetemi stúdiumait, melyeket 1930-tól Pesten folytatott. Pécssett tagja lett a Batsányi János Társaságnak és gyors egymásutánban különböző szellemi áramlatok vonzaskörébe került. Katolizált, majd rövid időre Szabó Dezső ideológiájának híve lett — talán ezzel magyarázhatjuk, hogy Budapesten a Bartha Miklós Társaság előadásorozatait látogatta. Ebben az időben már kommunista, mint József Attila (aki 1932-ben a BMT egyik vezetője), szemináriumokat vezet és a Valóság című legális kommunista folyóiratot szerkeszti költő barátjával közösen. Amikor folyóiratuk egyetlen száma megjelent — 1932 júniusában — Fejtő Ferencet, a Berzsenyi Gimnázium fiatal tanárát letartóztatja a politikai rendőrség, mert kapcsolatot tartott szülővárosa kommunistaival s egy ottani lebukás során ő is belekerült a „szórásba”. Tizenegy hónapi börtönbüntetéssel sújtották, nála többet — másfél évet — csak az egyetemi kommunista mozgalomban részt vevő Széll Jenő kapott.

Írásai 1931-től kezdődően jelentek meg, eleinte álneveken, mert írói nevét kereste. Az elbeszéléssel próbálkozott, majd hamarosan — még letartóztatása előtt — megjelent első kritikája Illyés Gyula *Három öregjéről*. 1934-ben folytatta kényszerűen megszakadt kritikusai és esszéista tevékenységét. Agárdi Péter táblázatszerűen is lebontja évek és folyóiratok szerint Fejtő publikációit. Kiderül ebből, hogy 1934-ben a kolozsvári Korunk dominál, mely tíz írását közölte. 1935-ben a Szocializmusban, tehát a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában jelent meg harmadik (!) írása, s ekkor lett a Népszava munkatársa. 1936-ban — ekkor indult a Szép Szó — húsz-húsz cikke, tanulmánya jött saját folyóiratjukban és a Szocializmusban, 1939-ben — kényszerű emigrálása után — ismét tíz írását találjuk a Korunkban, a Szép Szó csonka évfolyamában pedig hatot.

Érdeemes egy pillantást vetnünk Fejtő és a Nyugat, valamint a Válasz kapcsolatára is. 1934-ben egy, 1935-ben kettő, a következő évben öt cikke jelent meg a Nyugatban. Semmiképp se tartozott tehát a Nyugat belső munkatársai közé, bár — írja Agárdi — „a visszaemlékező Fejtő úgy idézi fel a múltat, mintha a *Nyugatban* kezdte volna irodalmi pályafutását, s Hatvany Lajos avatta volna őt íróvá”. Tegyük hozzá: Hatvany — s ez a könyvből is kiderül — valóban támogatta Fejtőt, leginkább párizsi emigrációja első éveiben. A Nyugathoz azonban Fejtő pályakezdése idején nem vezetett út Hatvany keresztlül. Babits — 1933-tól a Nyugat egyedüli szerkesztője — nem tudta feledni, hogy Hatvany 1922-ben egy bécsi lapban, A Jövőben durva támadássorozatot indított ellene s bár 1933-ban maga Hatvany szorgalmazta a békülést, Babits az ő írásainak sem adott helyet folyóiratában. Hatvanynak ellenben lehetett — és volt is — szava a polgári radikálisok folyóiratainál, sőt a Népszavánál is! Itt valóban támogathatta a kommunista korszakát átértékelő, a polgári humanizmus felé közeledő fiatal írókat.

A Válaszban csak 1935-ben publikált Fejtő, öt írása jelent meg itt. A népi írók törekvéseit a polgári radikálisoknál jóval nagyobb szimpátiával néző Fejtő bizonytalannal továbbra is munkatárs maradt volna, de a Szép Szó indulása, „a baloldalt megosztó népi-urbánus ellentét olyan csoportszolidaritásra készítette a kor tevékeny írástudóit, hogy az objektív és indokolt vitákon, áramlati elkülönüléseken túli »szigorral« szerkesztődtek, illetve polarizálódtak a lapok. [...] Az igen érzékeny és közeli barátaitól feltétlen szolidaritást elváró József Attila, illetve a »népiekkel« indulatos vitába keveredő Ignóus Pál aligha tűrhette, hogy Fejtő — mint szerette volna — a *Szép Szót* szerkesztve azért a *Válaszba* is írjon.”

Tovább tallózhatnánk a rendkívül gazdag tartalmú kötetben. Egy félmondat erejéig fel is idézem a 30-as évekbeli Fejtő legnagyobb vállalkozását, az *Érzelmes utazást*. Az 1936-ban megjelent útirajzesszé konklúziója: „polgár vagyok és szocialista”. Nagyon érdekes Fejtő valamása az 1937-es *Új könyvek könyvében*: „A *Kapitálnál* jobban megfogtak Marx fiatalkori művei, amelyek tele vannak ifjúsággal, bölcselletei szenvedéllyel, nemes agresszivitással; azt

hiszem, nem Kautsky művét, hanem a XVIII. századi francia materialistákat és Marx e fiatal kori művét kell elolvasnia annak, aki tisztába akar jönni a szocializmus elméleti előzményeivel s lényegével.” Ez az idézet József Attila-párhuzamra ad alkalmat. Szántó Judithoz írt leveleiből és elméleti műveiből tudjuk, hogy a költő is az 1932-es Kröner-féle zsebkiadású Marx-kötetet — *Der historische Materialismus* I—II. — forgatta a leggyakrabban.

Agárdi Péter monográfiájának legtöbb revelációt adó része a *Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években* című, nyolc részből álló fejezet. Fejtő világirodalmi tájékozottságáról szólva — kritikák, esszék sorozatából következtetve — Agárdi arra az eredményre jut, hogy „Fejtő Lukácsnál fogékonyabbnak mutatkozik a modern regény korántsem csak polgári dekadenciát kifejező szubjektívizálódása, a realista totalitás szétesése iránt, anélkül azonban, hogy modernista apológiával igazolná e folyamatnak nemcsak történelmi-esztétikai szükség-szerűségét, hanem antirealista ideológiáját is”. Fejtő világirodalom-képe a tágabb értelemben vett szocialista baloldalon Bálint György, Halász Gábor és Szerb Antal nézeteivel rokon. Agárdi Péter *Egy Dunavölgyi irodalomszemlélet körvonalait* is kiolvassa Fejtő írásaiból. Krlézával 1936-ban interjút készített; jelentőségét négy évvel korábban felismerte, mint Németh László. „Az részletes bizonyítás nélkül is világos — írja a szerző —, hogy Fejtő Ferenc álláspontja nem forradalmi internacionalista, ugyanakkor radikálisabb és — összefüggéseiben — baloldalibb, mint a polgári progresszió század eleji vagy későbbi Kelet-Európa-konceptiója, konföderáció-elképzelése.” Hasonló álláspontra jut Fejtő Ady-értelmezésének vizsgálata során, továbbá a „későnjövés” fogalmának tisztázásakor — utóbbinak Janus Pannoniustól Adyig szinte egyformán felpanaszolt szavait hallja ki Fejtő irodalmunkból-történelmünk-ből.

Agárdi Péter *A líra fordulója és a „harmadik nemzedék”* kapcsán fejtí ki könyve központi gondolatát: „Az, hogy egy kritikus miről ír s miről nem, esetlegességektől, így minde-nekelőtt a megbízástól, a szerkesztői megrendeléstől is függ. Nem elsősorban a témák, hanem *a kifejtett értékrend tartalmi és keretei minősítik a kritikusegyéniséget.*” [Saját kiemelésem. T. J.]

Fejtő kritikus-esszéista termése — már az eddigi vázlatos bemutatásból is kitűnhet — jel-legzetes és sajátos értékközpontúságot képvisel. Iránytűje a marxizmus, 1935-ig a leninizmust is elfogadja; szociáldemokrataként ugyan már tagadja — így a szocializmus feudálkapitalista körülmények közötti felépítésének koncepcióját is elveti —, a történelmi materializmus alkal-mazása azonban hozzásegíti az irodalom igazi értékeinek felismeréséhez. Az 1935-ös *Korunk* című, tizenkét költőt bemutató antológia előszavában finom disztinkciót tesz a Nyugat máso-dik és harmadik nemzedéke között. Az antológia költői közül Radnóti líráját becsüli legtöb-bre, az elsők között felismerve „szociális lírájának modern sajátságát” — mondja a szer-ző. Az *Újhold*-kötet verseiről szólva a harmadik nemzedék legjelentősebb költőjének tartja őt, ami „megint csak a marxista kritikus előremutató sejtelmeire és felismeréseire vall, még jó-val a költő utolsó — »klasszikus« — pályaszakasa előtt”. Agárdi Péter végigkíséri Fejtő lírai koncepciójának kialakulását. „A 30-as évek lírájáról — vallja — [...] Fejtő Ferenc esszéi és kritikái fogalmazták meg — ha mégoly töredezetten is — a történelmileg legérvényesebbek bi-zonyult kortársi baloldali értékelést.”

Gyakorlatilag ugyanerre az eredményre jut a szerző *Fejtő és a „népi” irodalom* kapcsola-tát vizsgálva. Fejtő Ferenc 30-as évekbeli tevékenységéről két vonatkozásban alakult ki a té-nyek ismeretében hamisnak minősíthető kép: József Attilát — állítólag — lekapcsolni igyeke-zett a forradalmi mozgalomról; a Szép Szó szerkesztőjeként pedig elfogult, „urbánus” alapál-lásból támadta a „népi” írókat. „A hazai marxista irodalomszemlélet, irodalomtörténetírás alakulására elhatározó befolyást gyakorló Révai József és Lukács György is ilyen értelemben szólt róla...” Feltűnő, hogy a bírálók teljesen elhallgatták Fejtő 30-as évekbeli marxista tevé-kenységét.

1937-ben írott irodalomszociológiai vizsgálatában — *A háború utáni magyar irodalom* — Fejtő kora legjelentősebb irodalmi mozgalmanak tekintette a „népi” írók tevékenységét. „A polgári liberális és radikális urbánusokhoz fűződő szellemi, szerkesztőtársi és érzelmi kapcsó-

lata, öninterpretációja *ellenére* — írja Agárdi — Fejtő kritikusi munkássága a »népi« írók működésének és termésének megítélésében is szervesen kapcsolódott a korabeli szocialista irodalomszemlélethez. Sokkal inkább rokonítható tehát ezzel, mintsem az »urbánus« koncepciókkal: tévedéseiben, letalálataiban és reális ítéleteiben egyaránt.” (A Fejtőről szóló monográfiával egyidőben kiadott *Jászi Oszkár publicisztikája* című válogatásban meglepve olvasom, hogy az októbrizmus szellemi atyja — legalábbis a népi írók megítélésében — elhatárolta magát hazai híveitől. 1938-ban Hatvany Lajossal polemizálva nagyfokú megértéssel fogadta a faluvizsgáló írók munkásságát. „A falu szellemének megjelenése a közéletben olykor azzal a reménnyel tölt el — írja —, hogy íme csakugyan megmozdult a magyar föld. *Féja Géza, Illyés Gyula* és társaik írásai nemcsak a régebbi kezdeményezések folytatása, hanem új beteljesedés.”)

Fejtő Ferenc — Németh Lászlóhoz hasonlóan — a 30-as évek első felében kialakuló „népi” irodalom legnagyobb epikai tehetségének Tamási Áront tartotta. Tőle várta — „aki a mai erdélyi s hazai írók közül a legjobb úton van a gyökeres magyarság és szociális emberiség szintézise felé — a szélesebb és tárgyilagosabb társadalmi regényt”. Kritikusként és vitapartnerként egyaránt behatóan foglalkozott Veres Péter, Féja Géza és Illyés Gyula munkásságával. Utóbbit „József Attila után és mellett” a kor reprezentatív költőjének tartotta. Mégis, Illyés — talán a *Petőfi*-könyvéről írott bírálat és személyes okok miatt — megneheztelt Fejtőre és indulatos versben adott kifejezést haragjának (*Szolga*). Fejtő szellemes pamfletben válaszolt — immár párizsi emigrációjából — a Szép Szóban. (Emigrálnia is azért kellett — a sommásan „urbánusnak” bélyegzett írónak, mert 1938 februárjában egy József Attila-est után a Népszavában beszámolt a hagymás gazdákkal való *Makói beszélgetéséről* és cikke egyetlen mondatáért perbe fogták!) Idézhetnénk még Fejtő vitáját a „népi” írók legjelesebb ideológusával, Németh Lászlóval. Agárdi részletesen elemzi a *Magyar narodnikik* című, az utókor tudatából szinte teljesen kiesett esszét, „a marxista Németh László-recepció egyik legértékesebb dokumentumát”.

Fejtő Ferenc kritikusi és esszéírói munkásságának fókuszában azonban József Attila állott. A 30-as években hat cikket és tanulmányt írt a költőről.

1935 februárjában a Korunkban méltatja a *Medvetánc* verseit. Hiányolja, hogy a *Munkások*, valamint a kitűnő történelmi materialista *Óda* kimaradt a kötetből. Agárdi könyvének ez az egyetlen adata, mely kiegészítésre szorul. A történelmi materialista *Óda* ugyanis éppen a Korunkban jelent meg először 1933 nyarán — későbbi címe: *A város peremén*. A szinte egyidőben írt — s a Nyugatban közölt — szerelmi *Ódával* könnyen összetévesztheti a József Attila-filológiában járatlan olvasó. Maga Fejtő — Agárdi Péter is idézi — 1937-ben a *Nagyon fáj* költeményeiről szólván a világnézeti versek iskolapéldájaként emeli ki *A város peremét*, tehát a történelmi materialista *Ódát* — és a *Levegőt!* című verseket. Ugyanitt, a marxista kritika történetében elsőként — még Bálint Györgyöt is megelőzően — ismeri fel József Attila korszakos jelentőségét, akit „az Ady utáni nemzedék legeredetibb, legősibb, s egyben legértelmibb” költőjének tart.

Itt akár abba is hagyhatnám a könyv szemlélését. Agárdi Péter a továbbiakban részletesen foglalkozik Fejtő kritikusi és esszéírói gyakorlatának elméleti háttérével, filozófiai, esztétikai, irodalomelméleti nézeteivel, melyek ugyan rendszerré nem álltak össze, mégis, leginkább talán Lukács György 1932 utáni esszéihez kötődnek (Lukács néhány tételére a 30-as években és a felszabadulás után írt tanulmányaiban név szerint is hivatkozik). „Fejtő Ferenc 30-as évekbeli esszétermése megőrizte szellemi rangját — összegezi a szerző. A társadalmi és művészi forradalmiság összekapcsolása; az irodalom nem önelvű, de az esztétikai specifikumok iránt maximálisan fogékony »szociológiai« szemlélete; a szocializmus és művészi érték viszonyának korszerű marxista szellemű tisztázási kísérlete s nem utolsósorban a század irodalmi értékrendje döntő pilléreinek megnevezése és többnyire maradandó minősítése, József Attila szocialista lírája centrális szerepének felismerése és értékelése — nos ez az ív alkotja Fejtő Ferenc 30-as évekbeli kritikusi működésének értékes oldalát. Ez teszi őt — tévedései, ellent-

mondásai s későbbi politikai életútja ellenére, s azzal együtt is — a szocialista irodalomszemlélet egyik legmarkánsabb hazai képviselőjévé a két világháború között.”

Agárdi Péter úttörő jelentőségű könyvének legnagyobb érdeme, hogy a felszabadulás előtti marxista kritika és esszéírás legjelesebb képviselői közé „integrálja” Fejtő Ferencet; gyakorlatilag a helyére teszi. Fejtő ezirányú munkásságáról a hidegháború éveiben objektíve tán indokolhatóan megfélekedtünk, de egy tisztultabb irodalompolitikai légkörben — bármennyire is eltávolodott szocialista másfél évtizedétől — nem mondhatunk le róla. Végül, hogy a bevezetőben mondottakat ismételjem: a 30-as évek szocialista irodalmának kutatói számára megkerülhetetlen, értékes alapmű született! (*Gondolat.*)

TASI JÓZSEF

A diagnózistól különféle gyógymódokig

HANKISS ELEMÉR: DIAGNÓZISOK,
HUSZÁR TIBOR: GONDOLATOK A MUNKAERKÖLCSRŐL

Két, szociológiai fogantatású könyv. Mindkettő másról szól, mégis, szálaik szinte minduntalan találkoznak. Hankiss az egyén és közösség és társadalom lehetséges és valóságos viszonyait elemzi tanulmányaiban, s minduntalan (sokszor kimondatlanul) szól a munkáról és a munkaerkölcsről, ami Huszár Tibor választott témája lenne, s aki a munkaerkölcsöt elemezve rendszeresen kénytelen a társadalom, az egyén és a közösség lehetséges, történetileg motivált viszonyait boncolgatni. Némi könnyedséggel akár azt is föltételezhetné az olvasó, hogy a két könyv végül is ugyanarról a témáról szól. Nevezetesen arról, hogy a társadalmi-politikai szféra viszonyai által meghatározott ember milyen (érték)zavarokkal küszködik a mindennapi praxisban, minden lehetséges cselekedetében, beleértve a munkát is.

Mindkét könyvnek nyilván több lehetséges olvasata is elképzelhető, ha külön-külön veszi kézbe őket az ember. Hankissnál legyinthe: a sajátosan szelektált praxis-szegmensekből épített logikai szkéma ugyan fölöttébb tetszetős, csak nem biztos, hogy kielégítően tartalmazza a modellkészítéshez szükséges alapokat. Tehát, bármily briliáns is — pusztán a logikai eredményt nézve — minden egyes végkövetkeztetése, nem bizonyos, hogy kielégítő magyarázatot ad a dolgokra. Huszár Tibor módszere merőben más, s éppen ezért kelthet gyanakvást. Ő a marxista társadalomtudományok jól bevált, ismeretelméleti alapvetésű metódusát alkalmazza, történeti fejlődésükben vizsgálja az általa tanulmányozott elemeket és összefüggéseiket, így von le összegző következtetéseket. E módszernek kétségkívül — elvben — sok haszna lehetséges, hiszen érthetővé tehet különben magyarázhatatlan jelenségeket. Ám az olvasó jobbára megszokta, hogy a történeti viszonyokhoz a társadalomtudós preconcepcióval közeledik, a valóság bonyolult viszonyai közül csak a számára (és eleve eltervezett konklúziója számára) fontos viszonyokat és elemeket ragadja meg, hogy végül is kényelmes végkövetkeztetésekre juthasson.

Mindkét — nevezük így: modelláló és elemző — módszernek megvannak hát a maga gyöngéi. Az olvasó joggal kételkedhetne Hankiss Elemér konklúzióiban, bármily briliánsak is logikai modelljei, s ugyancsak joggal kételkedhetne Huszár Tibor következtetéseiben, bármennyire is apellál például a marxizmus klasszikusaira, bármily sok szempontot vesz figyelembe az általa vizsgált kategóriák történeti fejlődését áttekintve. (Kételkedhetne, hiszen — nem ez lévén fő tárgya — történeti vizsgálódása szükségszerűen sok, nagyon fontos összefü-